

УДК 658.149.5:336.277(477)

Рибалко О.М.*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку та оподаткування
Запорізького національного університету***Коваль С.Є.***студент кафедри обліку та оподаткування
Запорізького національного університету***ОБЛІКОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ****PROBLEMS OF MANAGEMENT OF ACCOUNTS RECEIVABLE****АНОТАЦІЯ**

Статтю присвячено теоретико-методичним основам та практичним питанням підвищення якості та ефективності управління дебіторською заборгованістю підприємств із метою збільшення прибутковості, фінансової стійкості та подолання кризи неплатежів. Визначено сутність дебіторської заборгованості. Висвітлено тенденції та проблеми формування дебіторської заборгованості підприємств як важливого чинника підвищення ефективності їх функціонування. Запропоновано механізм управління дебіторською заборгованістю підприємств. Висвітлено завдання, напрями й методи управління дебіторською заборгованістю, які покликані покращити фінансовий стан підприємства. Окреслено показники, які доцільно використовувати під час аналізу дебіторської заборгованості.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, сумнівна дебіторська заборгованість, безнадійна дебіторська заборгованість, резерв сумнівних боргів, управління дебіторською заборгованістю, факторинг.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена теоретико-методическим основам и практическим вопросам повышения качества и эффективности управления дебиторской задолженностью предприятий с целью увеличения прибыльности, финансовой устойчивости и преодоления кризиса неплатежей. Определена сущность дебиторской задолженности. Освещены тенденции и проблемы формирования дебиторской задолженности предприятий как важного фактора повышения эффективности их функционирования. Предложен механизм управления дебиторской задолженностью предприятий. Освещены задачи, направления и методы управления дебиторской задолженностью, которые призваны улучшить финансовое состояние предприятия. Определены показатели, которые целесообразно использовать при анализе дебиторской задолженности.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, сомнительная дебиторская задолженность, безнадежная дебиторская задолженность, резерв сомнительных долгов, управление дебиторской задолженностью, факторинг.

ANNOTATION

The article is devoted to theoretical and methodological foundations and practical issues of improving the quality and efficiency of accounts receivable management companies in order to increase profitability, financial stability and overcome the payments crisis. The article defines the essence of receivables. Trends and problems of formation of accounts receivable of enterprises as an important factor of increase of efficiency of their functioning. The method is an assessment of receivables. The main stages of management of receivables on the basis of which the algorithm of management of receivables is offered are investigated, its application will improve payment and settlement discipline of the enterprise. Deals objectives, directions and methods of management of accounts receivable that are designed to improve the financial condition of the company. Outlined indicators that should be used when analyzing receivables.

Keywords: account receivable, doubtful account receivable, hopeless account receivable, reserve of doubtful debts, management an account receivable, factoring.

Постановка проблеми. Великий вплив на оборотність капіталу, а отже, і на фінансовий стан підприємства справляє збільшення або зменшення дебіторської заборгованості. Її величина залежить від обсягу продажів, умов розрахунку з покупцями, періоду відстрочення платежу, платіжної дисципліни покупців, організації контролю над станом дебіторської роботи і претензійної роботи на підприємстві. Для зменшення дебіторської заборгованості підприємству необхідно аналізувати її та ефективно управляти нею. Цій меті слугують такі методи рефінансування дебіторської заборгованості підприємства (прискорення її конверсії в грошові активи): спонтанне фінансування, облік векселів, факторинг.

Реалізація економічного потенціалу малих підприємств багато в чому залежить від можливостей та умов їх фінансування. У діяльності підприємств постійне зростання дебіторської заборгованості, недисциплінованості партнерів, які щоразу затримують розрахунки, можуть перерости в серйозну проблему. Звісно, кредити відволікають кошти з обігу та уповільнюють розвиток, проте партнери наполягають на можливості працювати з відстрочкою платежів, а втрачати налагоджені зв'язки не хотілося б. Вільних коштів стає дедалі менше. У такій ситуації зазвичай звертаються до банку по кредит, проте сума навряд чи буде достатньою, адже основних засобів для застави обмаль і все до останньої копійки вкладено в обігові активи. Саме із цього випливає актуальність проблеми ефективного управління дебіторською заборгованістю для багатьох підприємств нашої країни.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що сьогодні одним із найбільш складних і суперечливих питань управління дебіторською заборгованістю є його облікові аспекти щодо управління цією заборгованістю, а саме проблеми неплатежів. Суб'єкти господарювання на перший план висувають вирішення власних проблем замість виконання фінансових зобов'язань по платежах перед партнерами. Відсутність майнової відповідальності за невиконання власних договірних зобов'язань дає їм змогу ухилятися від взаєморозрахунків із партнерами.

У поглиблення платіжної кризи вносить свою частку і нерегульованість бюджетної системи, що стосується несвочасної оплати державних зобов'язань, які здійснюються за рахунок бюджету. Вирішення вищенаведеної складної проблеми багато в чому залежить від удосконалення управління взаєморозрахунків, які вносять зміни до облікової політики на підприємстві. Із цих питань у процесі дослідження авторами проаналізовано значну кількість обліково-економічної літератури вітчизняних та зарубіжних фахівців дореволюційного, радянського і сучасного періодів. Але з багатьох об'єктивних причин наші попередники не могли передбачити тих факторів, які сьогодні впливають на розвиток економіки й обліку в Україні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам обліку та аналізу дебіторської заборгованості присвячено низку праць зарубіжних та вітчизняних учених-економістів: І. Бланка, Г. Кірейцева., А. Поддєрьогіна, Н. Сіренко та ін.

І. Бланк управління дебіторською заборгованістю трактує як частину загальної політики управління оборотними активами і маркетингової політики підприємства, яка спрямована на розширення обсягів реалізації продукції та полягає в оптимізації загального обсягу цієї заборгованості та забезпеченні вчасної її інкасації [1, с. 140].

А. Поддєрьогін розглядає визначення оптимального розміру дебіторської заборгованості і забезпечення своєчасної інкасації боргу [2, с. 192].

Ф.Ф. Бутинець трактує поняття дебіторської заборгованості як суму заборгованостей підприємств на певну дату [4, с. 189].

А.З. Попов називає дебіторську заборгованість «боргом на користь підприємства» та «частиною господарських засобів підприємства, що вибули зі складу даного підприємства і знаходяться у фактичному розпорядженні іншого підприємства і виконують там роль капіталу» [4, с. 458].

Г.Г. Кірейцев вважає, що дебіторська заборгованість – це вимоги щодо оплати. Боргові вимоги є еквівалентом боргу тієї особи, на яку покладається виконання обов'язку; як і борги, боргові вимоги розглядаються з точки зору терміну їх виконання [5, с. 251].

Н. Сіренко, Г. Кірейцев та інші розглядають управління дебіторською заборгованістю в контексті питання кредитної політики, яка є запорукою попередження виникнення неконтрольованої дебіторської заборгованості [3, с. 45; 4, с. 212].

Основна увага в наукових розробках приділялася аналізу, вдосконаленню методики оцінки та оперативному контролю дебіторської заборгованості. Проте деякі теоретичні та методичні положення щодо обліку дебіторської заборгованості підприємств та управління нею залишаються остаточно не вирішеними і потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних облікових проблем управління дебіторською заборгованістю підприємства та запропонованні способів її ефективного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною особливістю сучасного розвитку економіки України є глибокі економічні перетворення у сфері виробництва на основі ринкових відносин, які вимагають перегляду системи бухгалтерського обліку, одним із центральних елементів якої є облік взаєморозрахунків суб'єктів господарювання.

Великий вплив на оборотність капіталу, вкладеного в оборотні активи, а отже, і на фінансовий стан підприємства справляє збільшення або зменшення дебіторської заборгованості. Величина залежить від обсягу продажів, умов розрахунку з покупцями, періоду відстрочення платежу, платіжної дисципліни покупців, організації контролю над станом дебіторської роботи і претензійної роботи на підприємстві.

Згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебітори – це юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [6]. Відповідно, дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.

Виникнення дебіторської заборгованості – це об'єктивний процес, який зумовлений існуванням ризиків під час проведення взаєморозрахунків між контрагентами за результатами господарської операції. Проте на її розмір та структуру впливає низка факторів, які можна поділити на три основні групи:

1) загальноекономічні (зовнішні) фактори (стан економіки в країні, ефективність грошово-кредитної політики НБУ, рівень інфляції, стан розрахунків тощо);

2) галузеві фактори (стан галузі, де працює фірма; динаміка виробництва цього виду продукції та попит на неї);

3) внутрішні фактори (організаційно-правова структура та форма власності підприємства, фінансовий менеджмент підприємства тощо).

Головна мета управління дебіторською заборгованістю в умовах фінансово-економічної кризи полягає в мінімізації її обсягу та строків інкасації боргу. Абсолютно очевидно, що несплачена сума (наприклад, 10 тис. дол. США) за відвантажену у 2015 р. продукцію не буде дорівнювати цій сумі в наступні роки, оскільки активи не мають постійної вартості та зазнають впливу інфляційних процесів, які в умовах кризи збільшуються. Крім того, якщо існує дебіторська заборгованість в іноземній валюті, через нестабільність курсу валюти ризик її несплати значно збільшується.

Таким чином, на сьогодні як пріоритетні напрями управління дебіторською заборгованістю підприємства (особливо в іноземній валюті) можна визначити такі:

- організація повного та достовірного обліку дебіторської заборгованості підприємства й перенесення облікових даних до його звітності;

- аналіз структури та динаміки дебіторської заборгованості підприємства в попередніх періодах;

- визначення кола потенційних дебіторів та суворе планування дебіторської заборгованості підприємства на майбутні періоди;

- оптимізація структури дебіторської заборгованості підприємства;

- постійний моніторинг дебіторської заборгованості;

- визначення можливості застосування кредитної політики щодо окремих покупців продукції та формування її принципів і умов.

Велике значення для ефективного управління дебіторською заборгованістю також має її класифікація, під час якої за основу беруть такі основні критерії:

- 1) строк погашення та зв'язок з нормальним операційним циклом;

- 2) об'єкти, щодо яких виникла дебіторська заборгованість;

- 3) своєчасність погашення.

За терміном погашення розрізняють довгострокову та поточну дебіторську заборгованість. Довгострокова заборгованість – сума дебіторської заборгованості, що не виникає під час нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців із дати складання балансу. До цього виду дебіторської заборгованості належать суми заборгованості, утворені через інвестиційну, фінансову діяльність підприємства, а також унаслідок надзвичайних подій.

Поточною заборгованістю вважається сума дебіторської заборгованості, що виникає під час нормального операційного циклу або буде погашена протягом 12 місяців із дати складання балансу.

Залежно від своєчасності погашення неоплачена дебіторська заборгованість поділяється на безнадійну та сумнівну. Безнадійна дебіторська заборгованість – це поточна дебіторська заборгованість, щодо якої є певність про її неповернення боржником або за якою закінчився термін позовної давності (три роки).

Сумнівним боргом є заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, щодо якої є невпевненість у тому, що вона буде погашена боржником.

Для достовірності облікових даних та правильності відображення дебіторської заборгованості у звітності підприємства важливу роль відіграють її правильне визнання та достовірні оцінки.

Так, у П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» зазначено, що дебіторська заборгованість може належати до складу активу, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума. Поточна дебіторська заборгованість визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг та оцінюється за первісною вартістю [6].

Точніше момент виникнення дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи й послуги описується у П(С)БО 15 «Дохід» [7]. Згідно із цим стандартом, цей вид дебіторської заборгованості є активом, якщо виконуються такі умови:

- покупцеві передано ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на продукцію (товар, інший актив);

- підприємство не здійснює надалі управління та контроль над реалізованою продукцією (товарами, іншими активами);

- сума доходу (виручка) може бути достовірно визначена;

- є впевненість, що в результаті операції відбудеться збільшення економічних вигод підприємства, а витрати, пов'язані із цією операцією, можуть бути достовірно визначені.

Зауважимо, що за відображення дебіторської заборгованості на балансі підприємство не може з певною достовірністю визначити ступінь ймовірності її повернення. Водночас оскільки така заборгованість є активом підприємства, вона має відобразитися в обліку та звітності виходячи з її реальної оцінки.

Важливим моментом в управлінні дебіторською заборгованістю є підвищення її якості, чого можна досягти шляхом: усебічного оцінювання фінансового стану потенційних дебіторів, їх платоспроможності, репутації, терміну існування, диверсифікації клієнтури; визначення максимальної суми боргу в цілому та на одного клієнта (лімітування дебіторської заборгованості); використання різних форм забезпечення повернення боргу (застава, страхування, гарантії банків або третіх осіб, оформлення забезпеченим векселем тощо) [8].

Проте наскільки б не було ефективним управління дебіторською заборгованістю, за умов фінансово-економічної кризи не вся дебіторська заборгованість перед підприємством буде погашеною. У такому разі одним зі способів зменшення оподаткованого доходу є віднесення на витрати підприємства суми безнадійної заборгованості та створення резерву сумнівних боргів [10]. Згідно з Податковим кодексом України, безнадійна заборгованість – це заборгованість, яка відповідає одній із наведених ознак.

1. Заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності.

2. Прострочена заборгованість померлої фізичної особи, за відсутності в неї спадкового майна, на яке може бути звернено стягнення.

3. Прострочена заборгованість осіб, які у судовому порядку визнані безвісно відсутніми, оголошені померлими.

4. Заборгованість фізичних осіб, прощена кредитором, за винятком заборгованості осіб, пов'язаних із таким кредитором, та осіб, які перебувають (перебували) з таким кредитором у трудових відносинах.

5. Прострочена понад 180 днів заборгованість особи, розмір сукупних вимог кредитора

за якою не перевищує мінімально встановленого законодавством розміру безспірних вимог кредитора для порушення провадження у справі про банкрутство, а для фізичних осіб – заборгованість, яка не перевищує 50% однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на рік), встановленої на 1 січня звітного податкового року (у разі відсутності законодавчо затвердженої процедури банкрутства фізичних осіб).

6. Актив у вигляді корпоративних прав або неборгових цінних паперів, емітента яких визнано банкрутом або припинено як юридичну особу у зв'язку з його ліквідацією.

7. Сума залишкового призового фонду лоте-реї станом на 31 грудня кожного року.

8. Прострочена заборгованість фізичної або юридичної особи, не погашена внаслідок недостатності майна зазначеної особи, за умови, що дії щодо примусового стягнення майна боржника не призвели до повного погашення заборгованості.

9. Заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажорних обставин), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством.

10. Заборгованість суб'єктів господарювання, визнаних банкрутами в установленому законом порядку або припинених як юридичні особи у зв'язку з їх ліквідацією.

Величину цих витрат можна визначити на основі аналізу даних підприємства за попередні роки про фактичні втрати від неповернення дебіторської заборгованості. З іншого боку, сума дебіторської заборгованості не є реальною, доки вона не скоригована на величину сумнівних боргів.

Основне призначення резерву сумнівних боргів – «амортизувати» той негативний вплив, що справляє на фінансовий стан підприємства списання безнадійної дебіторської заборгованості, на яку цілком може перетворитися сумнівна заборгованість. У сучасних умовах підприємствам не можна недооцінювати значення резерву сумнівних боргів.

Згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», визначення суми резерву сумнівних боргів можливе різними методами:

1) виходячи з платоспроможності окремих дебіторів;

2) виходячи з періодизації дебіторської заборгованості;

3) виходячи з питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході від реалізації товарів, робіт, послуг [6].

Перший метод заснований на результатах аналітичного обліку дебіторської заборгованості за кожним дебітором. Цей метод найпростіший та заснований на тому, що величина резерву сумнівних боргів визначається виходячи з фактичних даних про наявність сумнівних боргів конкретних дебіторів. Якщо резерв нараховується виходячи з платоспроможності конкретного дебітора, перед складанням звітності (або

квартальної, або річної) всю дебіторську заборгованість підприємства необхідно аналізувати на предмет виявлення сумнівної й безнадійної заборгованості. За її виявлення створюється резерв сумнівних боргів на суму такої заборгованості.

Незважаючи на те що такий метод допустимий, під час здійснення підприємством достатньо великої кількості операцій доцільніше використовувати другий метод формування резерву сумнівних боргів. Він є базовим і заснований на класифікації дебіторської заборгованості за терміном виникнення. Для того щоб скористатися цим методом, підприємству необхідно проаналізувати інформацію за декілька попередніх звітних періодів щодо виникнення безнадійної заборгованості за продукцію. При цьому слід урахувувати, коли кожна конкретна заборгованість стала безнадійною: до настання термінів оплати за договором чи після того, як вона стала простроченою.

Класифікація дебіторської заборгованості здійснюється групуванням дебіторської заборгованості за строками її непогашення з установленням коефіцієнта сумнівності для кожної групи. Кількість груп і строки, протягом яких не була вчасно погашена (період прострочення) дебіторська заборгованість, визначається підприємством самостійно. Під час використання методу виходячи з питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході від реалізації товарів, робіт, послуг основою для визначення суми резерву є звіти про фінансові результати діяльності підприємства за попередні періоди. Під час використання цього методу необхідно скласти суму нарахованого резерву та його невикористаного залишку на початок звітного періоду.

Отже, підприємства повинні створювати резерв сумнівних боргів у певній сумі, причому величина сумнівних боргів на дату балансу має відповідати залишку резерву сумнівних боргів на ту саму дату. Водночас залишок резерву сумнівних боргів на дату балансу не має перевищувати суму дебіторської заборгованості на ту саму дату.

Проте тут можна визначити такі дискусійні питання, що виникають під час практичної реалізації методів резервування сумнівної заборгованості, а саме:

– необхідність постійно мати на балансі безнадійні борги для обчислення підприємством резерву сумнівності;

– відсутність чіткої регламентації стосовно того, хто саме має приймати рішення про рівень сумнівності того чи іншого боргу;

– невизначеність у методиці відображення нарахованого резерву в бухгалтерському обліку;

– розбіжності у визнанні безнадійних боргів у фінансовому та податковому обліках.

Також для оптимізації розміру та структури дебіторської заборгованості підприємствам доцільно рефінансувати її частину. Метою рефінансування дебіторської заборгованості є прискорення її переведення в інші форми оборотних активів підприємства (кошти, ліквідні

короткострокові цінні папери тощо). Однією із форм рефінансування дебіторської заборгованості є факторинг, під час якого підприємство-продавець уступає права одержання коштів за платіжними документами за поставлену продукцію на користь банку або факторингової компанії, які беруть на себе всі кредитні ризики щодо інкасації боргу. Під час здійснення такої операції банк або компанія стягує з підприємства-продавця певну комісійну винагороду та в термін до трьох днів здійснює кредитування підприємства-продавця у формі попередньої сплати більшої частини боргових вимог. Решта суми боргу тимчасово депонується банком у формі страхового резерву за його непогашення покупцем (ця депонована частина боргу повертається підприємству-продавцю після повного погашення суми боргу покупцем). Комплексне вирішення проблеми оптимізації структури дебіторської заборгованості, а також прискорення терміну її погашення можливе за допомогою диверсифікації покупців продукції, суворого планування заборгованості, постійного її моніторингу та застосування сучасних форм її рефінансування.

Висновки. Із метою надання якісної бухгалтерської інформації про заборгованість підприємства користувачам для прийняття управлінських рішень можна запропонувати оптимізаційну модель дебіторської заборгованості, для якої властиві:

– наявність єдиного підходу до обліку заборгованості (дебіторської та кредиторської).

– високоякісний облік довгострокової дебіторської заборгованості, зумовлений: наявністю розробки єдиного підходу до реєстрації та обліку довгострокової дебіторської заборгованості в системі синтетичних рахунків; веденням аналітичного обліку за кожним видом довгострокової дебіторської заборгованості в розроблених відомостях аналітичного обліку; узагальненням та накопичуванням аналітичної інформації про довгострокову дебіторську заборгованість.

Отже, створення ефективної облікової моделі управління дебіторською заборгованістю дасть

зможу уникнути ризиків неплатоспроможності і зниження показників ліквідності внаслідок отримання об'єктивної та своєчасної інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (ред. від 20.09.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент : [навч. курс] / І.А. Бланк. – К. : Ніка-Центр, 1999. – 528 с.
3. Фінансовий менеджмент : [підручник] / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк [та ін.] ; за заг. ред. А.М. Поддєрьогіна. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.
4. Сіренко Н.М. Вдосконалення управління дебіторською та кредиторською заборгованістю підприємства / Н.М. Сіренко, О.В. Смирнова // Агросвіт. – 2011. – № 22. – С. 44–46.
5. Фінансовий менеджмент : [навч. посіб.] / Г.Г. Кірейцев, М.М. Александрова, С.В. Бардаш [та ін.] ; за заг. ред. проф. Г.Г. Кірейцева. – К. : ЦУЛ, 2002. – 496 с.
6. Дебіторська заборгованість : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0725-99>.
7. Дохід : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>.
8. Москалюк Г.О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення / Г.О. Москалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12736/1/31_167-179_Vis721menegment.pdf.
9. Бутинець Т.А. Бухгалтерський облік : [навч. посіб. для студ. вузів] / Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза. – Житомир : ЖІТІ, 2000. – 672 с.
10. Кузнєцова С.А. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в умовах антикризового регулювання стану підприємств : [монографія] / С.А. Кузнєцова. – Тернопіль : Тернопільська академія народного господарства, 2004. – 256 с.